

# KRÓNIKA

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

## SZENT ISTVÁN ÉS KORA

**Tudományos ülésszak Budapesten, 1988. június 21–22.**

Szent István halálának 950. évfordulója alkalmából az MTA Történettudományi Intézete, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Püspöki Kar rendezett kétnapos tudományos konferenciát. Az összehasonlítás magától adódik a legutóbbi Szent István évvel, 1938-cal. Akkor a tudomány egy háromkötetes emlékkönyvet tett le az asztalra, a tanulmányok széles tematikai gazdagságával és összességében — bár nem kivétel nélkül — igen magas színvonalával. A magyar történelemmel, közelebről az istváni művel és annak tanulásaival való szembesülésre a társadalomnak és a politikai vezetésnek a különböző okokból fenyegető válságok miatt akkor is, most is szüksége volt. A tudományos kutatásnak akkor azonban egy hosszabb időszak — én éppen a hazai középkorkutatás szempontjából kiemelkedő és páratlan évtizedek — eredményeit volt alkalma összegezni, míg ma az előadások egy részénél az előtanulmányok érezhető hiánya, töredékes volta keltett jogos hiányérzetet.

Az első napon az István-kori államra vonatkozó általánosabb igényű előadások hangzottak el, délelőtt *Dankó László* kalocsai érsek, a katolikus Egyháztörténeti Bizottság elnöke, délután *Szűcs Jenő*, az MTA Történettudományi Intézet főosztályvezetőjének elnöklésével.

*Berend T. Iván* megnyitó előadásában az istváni teljesítményhez való viszonyulás változatait vette számba a magyar történelem során. Hangsúlyozta, hogy történelmünk majdnem minden kritikus korszakában felmerült az igény István személyének és korának értékelésére, s „uralkodásában minden utána következő nemzedék és korszak megtalálta a számára kiindulást jelentő teljesítményt vagy szellemiséget, a számára fontos hivatkozást vagy elutasítást”. Kitért ennek a több évszázados folyamatnak néhány dokumentumára az első legendáktól a Kálmán-

király korabeli Hartvik-legendán, Werbőczin, Heltai Gáspáron, Szigligeti Edén Jókai Móron, Szekfű Gyulán és a Rákosi-korszak publicistáin át a mai tudományos megközelítés árnyaltabb, kiegyensúlyozottabb monográfiáig és szintéziséig. Nagy teret szentelt a mindenkori értelmezés pozitív jellege a bemutatásának, így többször is utalva Szekfű Gyula 1938-as a magyar turánizmus és a náci újpogányság ellen írott esszéjére. Az 1950-es évek hazai történetírásának meghamisított István-képe után uralkodásában ma ismét Magyarország legitim elődjét látjuk, s az Európába való beilleszkedést, a keresztény feudális államrend megteremtését jelentőségének megfelelően értékeljük.

*Győrffy György* Szent István történeti kutatásunkban címmel tartotta meg előadását. A témára vonatkozó történeti kutatás jelenlegi állását úgy értékelte, hogy az „1938. évhez képest nincs okunk az elégedetlenségre” — finoman utalva saját terjedelmes István-monográfiájára és a tízkötetes Magyarország története Árpád-kori részére. Igaz, az 1930-as évekéhez hasonló teljesítményre azóta sem volt képes a magyar történetkutatás (Szt. István Emlékkönyv, az Árpád-kori elbeszélő források kritikai kiadása, a Gombos Albin által összegyűjtött s a magyarokra vonatkozó Árpád-kori hazai és külföldi források közel teljes gyűjteményének megjelentetése stb.). Az 1950-es éveket korszakunk tekintetében is a dogmatizmus színvonalcsökkentése jellemezte, amikor „a marxista terminológia használata és a tekintélyekre való hivatkozás fontosabb volt, mint a kutatandó lényeg”. Lederer Emma és Elekes Lajos vonatkozó munkáit is ellentmondásosnak tartja. Ugyanakkor kiemeli, hogy a háború előtti évtizedek kutatásainak hungarocentrikus és a gazdasági-társadalmi szempontokat sokszor mellőző szemléletéhez képest jelentős előrelépés történt. Számos kutató életművét említette meg tisztelettel (Moravcsik Gyula, Szentpétery Imre,

Kumorovitz L. Bernát, Radó Polikárp, Kniewald Károly stb.), ám a hallgatóközönség joggal hiányolta — többek között — Tóth Zoltán, vagy az alapvető jelentőségű társadalomtörténeti monográfia szerzője, Bolla Ilona nevének említését. Az előadó a továbbiakban hangsúlyozta az Európaóhoz való felzárkózás problémaköréhez kapcsolódva, hogy a szomszéd népek középkori fejlődése a magyar állam születéséhez — amit addig inkább csak István művének tekintettek — hasonló módon, többé-kevésbé párhuzamosan alakult Kelet és Nyugat határmezsgyéjén. „Ez az összehasonlítás teszi lehetővé, hogy meglásuk, mi az, amit Szent István művében az ezredforduló Kelet—Közép-Európájának gazdasági és társadalmi fejlődése diktált és mi az, amit benne maga a király alkotott.” Végül az István-kori történelem egyes részproblémáira tért ki, így az ostiai püspök 1009. évi magyarországi látogatásának jelentőségére, az István által kiállított, vitatott hitelességű oklevelek néhány kérdésére, Bonipert és Leodvin püspökök személyére.

*Székelgy György* Kortárs királyok és Szent István a változó világhatalmi elképzelések ütközésében című előadásában a magyar államalapítás nemzetközi hátterének politikatörténet-centrikus áttekintésére vállalkozott. Több szálon követte nyomon a bizánci és német-római birodalmi törekvések alakulását, a közép- és kelet-európai államok létrejöttét (cseh, lengyel, bolgár), de látóköréből az északi régiók fejleményei sem maradtak ki.

*Szűcs Jenő*, egy korábbi tanulmányát tovább fejlesztve, Szent István Intelmeiről tartott előadást. Az előadók közül elsőként ő érintette a később sokszor felvetődő kérdést: mennyiben önállóak és mennyiben átvételek az István-kori államszervezés eredményei. Utalt az Intelmek Karoling-kori hagyományaira, az akkor íródott ún. királytűkrökre. Az uralkodás teokratikus jellegű indoklása, annak elvi korlátozása a IX. századba vezet, míg a királyi tanács hangsúlyos szerepe a X. századi politika-elméletre utal. Az ugyancsak csirájában megmutakozó organikus államelméleti kezdemények, az előadó által hangsúlyozott „honestum” és „utilitas” (etikai-politikai megközelítés) kettőssége jól mutatja az Intelmek lényegi önállóságát a számos, részben mintául szolgáló királytűkör között, s igazolja, hogy az Intelmekben egy európai színvonalú államelméleti traktátust tisztelhetünk.

*Kristó Gyula* történetírásunk egyik legkritikusabb kérdésével, a vármegyék és a vármegyrendszer kialakulásával foglalkozott. Abból indult ki, hogy 997-ben, Koppány legyőzése idején még nem lehettek vármegyék, míg a veszprémi alapítólevél idején már feltűnnek. Felhívta a figyelmet a vármegyék és várispánságok létének kettősségére, s hangsúlyozta, hogy a 70 körüli XI. századi vár-

megyeszám nemcsak a terminus későbbi értelmében vett megyéket foglalja magában. Az egyházi és világi igazgatás kölcsönhatására Veszprém, Baranya, Csanád megyéket hozta példának. Végül utalt a megjelenés alatt álló könyvében megtalálható további bizonyítóanyagokra.

A délelőtti utolsó előadójaként *Püspöki Nagy Péterre* István egyházszervezetének kifejtése maradt. Foglalkozott az egyházmegyealapítás kánonjogi gyakorlatával, az 1000. év előtti magyarországi térítések emlékényagával, s végeredményében az 1000. év előtti hazai egyházszervezést próbálta valószínűsíteni.

A délutáni előadók közül elsőnek *Makk Ferenc* tartott előadást a Szent István-kori Magyarország keleti szomszédairól. Részletesen tárgyalta a magyar—bizánci viszony alakulását, kitért a Keán elleni hadjárat problémájára, s végül az Ajtony elleni hadjárat datálására.

*Gerics József* a Korai államelmélet érvényesülése István korában című előadásában foglalkozott a törvények, Intelmek több helyének értelmezésével (mostani császárok, egytörvényű ország), azok államelméleti hátterével. Kritikai megjegyzéseket fűzött a Győrffy által képviselt félszabad-terminushoz és a vármegyék kialakulásáról felállított elméletéhez. Az előadó, akinek már korábban is számos Pszeudo-Isidorus-i hely azonosítása köszönhető, újabb nagy horderejű párhuzamokra mutatott rá. Felhívta a figyelmet az alapított püspökségek tízes számára, ennek kánonjogi alapozású mintájára, valamint az említett jogi gyűjteményben szintén előforduló Constitutum Constantini feltételezhető hatására az ország egy szentnek (itt Mária) való felajánlásában.

*Váczy Péter*, aki a már említett Emlékkönyvnek is szerzője volt, a koronának a paláston kivehető formájával foglalkozott, illetve a ma is meglévő, ún. szent korona igazgyöngyökből készült füzérének kormegjelölő szerepére tett érdekes megjegyzéseket.

*Kállay István* Fehérvár első címere kapcsán Fehérvár középkori jelentőségéről, a város ki-  
váltásainak rekonstruálható köréről szolt.

*Gedai István* első királyunk pénzei és az állam gazdasági élete közti kapcsolatot tekintette át, felsorolva a régészeti emlékek tanulságait, a pénzverés és gazdaságszervezés összefüggéseit.

*Vajay Szabolcs* a XI. századi Európa három kortárs és egyaránt jelentős személyiségét (István, Nagy Sancho, Odilo, clunyi apát) állította egymás mellé, érdekes eszmetörténeti és politikatörténeti következtetéseket vonva le az életrajzok adataiból.

A következő napon *Szekely György* akadémikus elnöketével művészettörténeti és egyháztörténeti témákról hangzottak el előadások.

*Tóth Melinda* az István kori művészetről szólva utalt arra, hogy a korról kapcsolatba hozható művészeti emlékanagy az elmúlt évtizedekben érezhetően megcsappant. Ez főleg a faragott kőplasztikára vonatkozik (így például az arácsi követ ma XII. századnak tartjuk, vagy a palmettás kőfaragványokat a XI. század 2. feléből származtatjuk). A művészettörténeti összehasonlítás eredménye egybeeseg az eszmetörténeti tanulságokkal: a magyar művészetet a XI. században bizonyos különállás jellemezte Közép-Európában, jól megkülönböztethetően a Német-római birodalomhoz sokkal erősebben kötődő cseh és lengyel emlékanagytól.

*Kovács Éva* István palástjáról tartott előadást. A szövet restaurálása és alapos megvizsgálása közben derült ki, hogy eddig az ábrázolások és a feliratok egy részét pontatlanul értelmeztük. A most már pontosan rekonstruált ikonográfiai program Krisztus megdicsőülése és dicséretének magyarázható. Kétségbe vonta, hogy a Gizella és István közötti fiatal férfi Imre volna, mivel több ifjút ábrázoló medalion is előkerült.

*Nováki Gyula* a IX—XI. századi várépítésről tartott régészeti szempontú áttekintést. A leletek alapján igen nehéz elkülöníteni az István előtti és utáni várakat, de a XI—XII. században elhagyott nemzeti ségi várak kutatása sem jár kisebb nehézséggel. A vármerveik központok közül eddig húszat azonosítottak, tizenkettőt feldolgoztak. Ezek jellegzetessége, hogy jól védhető, alacsony dombokra épültek, viszonylag nagy területűek 10—13 hektárral, sáncak magassága pedig 10—12 méter. Ezután ismertette az egyes erősségek adatait (Szolnok, Aba, Borsod, Hont, Doboka stb.). Végül a nemzeti ségi várak közül tért ki néhány ásatásra.

*Dobszay László* az MTA Zenetudományi Intézetében folyó sokéves kutatómunka eredményeképpen tudta a középkori magyar liturgiának eddigi legalaposabb és legjobban alátámasztott vázlatát nyújtani (és egyúttal bemutatni az Intézet legújabb, az előadáshoz bizonyítóanyagot szolgáló kiadványát). A XIV—XV. századi liturgikus anyag alapján elkülönítette az ország három eltérő liturgikus régióját. Megállapította, hogy a magyar liturgia elterjedésének határai egybeesnek a középkori országhatárral, s lényeges vonatkozásokban egységet mutatnak. Ilyen a környező országokban nem alakult ki, így ez nálunk nem lehetett spontán fejlődés eredménye, hanem az István kori állam- és egyházszervezés tudatossága bizonyítékának tekinthető.

*Bogyay Tamás* István és Adalbert viszonyáról szólt, meggyőzően interpretálva a legendák vitatott sorait. *Pirigy István* a bizánci szerzeteskereszténység magyarországi helyzetéről, *Hervey Ferenc* a korabeli magyarországi monostorokról, *Szilárdfy Zoltán* a király ikonográfiájáról tartott előadást.

A délutáni ülészakon *Glatz Ferenc*, az MTA Történettudományi Intézetének mb. igazgatója elnökölt.

*Kraiovánszky Alán* István fehérvári eltemetésének körülményeiről tartott újszerű előadást saját régészeti kutatásai alapján.

Ezután *Szekely Ferenc* olvasta fel a romániai falupusztítási terv elleni tiltakozást a Magyar Történelmi Társulat nevében, amivel a konferencián megjelentek egyetértésüket fejezték ki.

Ezt követően az ülészak *Szántó Konrád* előadásával folytatódott a Szent Jobb magyarországi tiszteletéről.

*Vizkelety András* az István-prédikációk példaképekötését és érvelését elemezte. Három, a domonkosokhoz kapcsolható gyűjteményt mutatott be, amelyek közül az egyik, egy Heiligenkreuzban őrzött kézirat eddig teljesen ismeretlen volt a hazai kutatás számára. Elemzése egyúttal a hazai középkori értelmiségképzés gyakorlatába is betekintést nyújtottak.

*Klanóczay Gábor* István középkori legendáit eszmetörténeti és vallástörténeti kontextusban vizsgálta, keresve helyüket az európai legenda-irodalomban. A kultúrtörténeti párhuzamok bemutatásában a hangsúly a szent- király kultuszokra esett, amelyek eredetileg a kormányzás és a keresztény életideál közti ellentétet igyekeztek áthidalni. Ilyen ellentét az István-legendákban már nem található, a király szentsége világi funkciójából következik.

*Török József* a középkori magyar liturgia István-tiszteletéről, *Ladányi Sándor* István alakjáról a protestáns egyházi kultúrában, *Holl Béla* az egyházi énekek István-tiszteletéről, *Lukácsy Sándor* a barokk kori prédikációk Istvánjáról szólt. Végezetül *Kovács József* a Szent István-i állameszméről és a szentkorona-tanról, *Gergely Jenő* az 1938-as Szent István-évről tartotta meg előadását. Az ülészak *Glatz Ferenc* értékelő zárásával ért véget.

A konferencia előadásait hallgatva jogos a hiányérzetünk, hogy egyetlen hadtörténelmi előadás sem hangzott el, noha az államalapítás megértéséhez e disziplina eddig is már igen nagy mértékben járult hozzá. (Nem véletlen, hogy 1938-ban Gombos Albin az 1030. évi magyar-német háborúról külön tanulmányt írt.) Reméljük, hogy az emlékév további konferenciáin és kiadványaiban még pótolható ez a hiányosság.